

Sólymos Szilveszter OSB

Az első bencés szerzetesek Magyarországon

Hazánk kereszténnyé válásának millenniumi ünneplése, valamint a középkori bencés életét bemutató kiállítás javallja, hogy az első bencés szerzetesek és hittérítők személyével és működésével foglalkozunk. Kifejezetten is arra az időszakra korlátozzuk írásunkat, amelynek kezdete Géza fejedelem tudatos odafordulása a nyugati kereszténység felé, vége pedig Szent István király halála ill. a 11. század közepe. Nem foglalkozunk a Géza fejedelem előtti térítési kezdeményezésekkel, mellőzzük a nem bencés térítőket és a bizánci egyházak missziós munkáját.

A téma maga nem új. Sokan foglalkoztak már vele részben bencések is: a 20. század elején a Rendtörténetben Erdélyi László,¹ a század második felében Csóka Lajos,² legújabbban pedig Györffy György,³ hogy csak néhányat említsünk. A legutóbbi évtizedek különösen sok problémát vetettek fel, nem egyszer megkérdőjelezzik eddigi biztosnak vett tételeinket, állításainkat, mint pl. Anasztáz-Asztrik különböző személy voltát, Szórad remete lengyel származását, stb. Eredeti és alapos kutatásokra írásunkban eleve nem vállalkozhatunk, inkább mérlegelő összefoglalást, áttekintést kívánunk nyújtani, ill. bemutatjuk a térítésben résztvevő általunk ismert bencéseket.

Köztudott, hogy a korról, amellyel foglalkozunk, viszonylag nagyon kevés történeti dokumentum maradt fenn, és azok között is nem kevés a legenda jellegű forrás. Ilyen legendás-történeti adatunk van elsősorban az 1083-ban Szent László király idején szentté avatott 5 személyről – István, Imre, Gellért, Szórad és Benedek – akik közül a három utolsó bencés volt. Szentté avatásuk alkalmával a zsolozsmáskönyv olvasmányaihoz készült legendás életrajzuk sok mindent elárul róluk. Egyébként, ha igaz az, hogy a koraközépkor építészeti és tárgyi emlékeiből, valamint történeti adataiból aránylag kevés maradt meg, ez fokozottan áll a monostorok belső életére, hisz erről mint magától értetődőről ne tartottak érdemesnek sokat feljegyezni. De az is igaz, hogy a nyugatról idejött bencések vagy szerzetesi közösségek nyilvánvalóan azt az életformát élték, azt a szellemet sugározták magukból, amely anyakolostorukat éltette. Ez elsősorban áll Pannonhalmára, ahova a szerzetesek közösségben jöttek (ha csupán öten-hatan voltak is) a Prága melletti Břevnov monostorból. A hazánkban megforduló vagy átmenetileg misszionáriusként vagy legátusként érkező bencések sajátos küldetésben jöttek hosszabb-rövidebb időre. Minden bizonnyal jelentősen több bencés fordult meg hazánkban, mint akiknek nevét tudjuk. Azután a gyakran főpapi méltóságban ide jövőeknek kísérőik is voltak, titkáraik, akikről nem történik említés, de akinek ittléte meghatározó lehetett egy-egy kisebb körben.

A bencés szerzetesség a 10–11. században

A bencés szerzetesség Szent Benedek halála után az ő Regulája alapján, de a különböző körülmények és lehetőségek között alakult. Az egyes közösségek az apát vezetése alatt lényegében egymástól függetlenül és önállóan valósították meg a benedeki életeszmenyt: az ima, a szellemi és testi munka harmóniáját. Az egyes közösségeknek, apátságoknak nemcsak lelki téren volt missziós kisugárzása, hanem szellemi és kulturális téren is.

A bencés életeszmeny és életstílus terén az első döntően új lépést Nagy Szent Gergely pápa tette meg, aki számára a római birodalomnak és az antik világnak a barbárok által

¹ Erdélyi L.: A pannonhalmi apátság megalapítása. In: *PRT* I. 39–55.

² Csóka 1969 és Csóka 1967.

³ Györffy 1983.

végbevitt elpusztítása megdöbbentő élmény volt. Megérezte, megsejtette, hogy az antik világ uralmát megtörő barbárság jelenti a jövőt, feljűk kell fordulni, őket kell az új, keresztény életeszmennyel gazdagítani, és a kereszténység kovászával átalakítani. Ezért döntően új és eredeti lépés volt Canterburyi Szent Ágoston és társai elküldése Angliába. Ezzel a tettevel a pápa a középkori bencés missziók elindítója lett. A brit szigetekről terjedt át a térítés a szárazföldi kontinensre a frankokhoz, és Nagy Károly udvarában Alkuin kiépítette a kolostorok egész hálózatát, ha a regulák sokszínű variánsai között ekkor még „bencés rendről” nem is beszélhetünk.

Nagy Károly halála után a karoling birodalom szétesett ugyan, de valami egységes szellemiség fennmaradt, és átmeneti válság után a virágzó középkor stabilizációs tényezője lett. A 10. századra a bencés szerzetesség válságát alapján a világi hatalomtól való függés okozta, ill. ennek következménye volt az eredeti eszményektől való elhajlás, és a különböző területeken megnyilvánuló világias életforma. A megújulás nem a gyengeségei miatt amúgy is erőtlen pápaságtól indult ki, hanem bizonyos megújulási mozgalmaktól. Ezek között hármát emelünk ki: a clunyi és gorzei mozgalmat, valamit az itáliai szerzetesség új elgondolásait.

A süllyedés francia földön volt a legerősebb, onnét indult ki a megújulás is. Aquitániai Vilmos megalapította Cluny monostorát, annak vezetését Berno apátra bízta, és biztosította számukra a szabad apátválasztást. Ezzel részben csökkent a püspöki befolyás, másrészt megszűnt a világi fejedelmek káros hatása, akik gyakran világiaknak adományozták az apátságot.

A kiváló clunyi apátok: Odo, Majolus, Odilo, Hugó idején több száz apátság csatlakozott a clunyi elgondoláshoz és reformhoz. Általában jellemzőjük: visszatérés a Regula eredeti szelleméhez, elsősorban az istentisztelet díszes és méltó ünneplése, aszketikus beállítottság. Cluny nem missziós tevékenységre rendezkedett be, inkább evangéliumi szellemet, lelkeséget sugárzott.

Odilo apát kapcsolatban állott Szent István királlyal is; fennmaradt levele Szent Istvánhoz, aki iránt őszinte nagybecsüléssel viseltetett. Kiemeli levelében, hogy a magyarok királyáról milyen elismeréssel nyilatkoztak a zarándokok. „Gyakran az egész világ hirdeti, hogy lelketekben mekkora szenvedély árad isteni vallásunk tisztelete iránt”.⁴ Erekyét is küld István királynak, és a levelet vivő szerzeteseket a király jóindulatába ajánlja.

A másik reform irányzat a gorzei. A gorzei kolostort 749-ben Chrodegang metzi püspök alapította. A gorzei megújulás azonban mintegy kétszáz évvel később érte el igazi kiteljesedését. A clunyi ünnepélyes liturgia végzésével szemben bizonyos népi jelleg volt rájuk jellemző. Életüket a Regula szigorú betartására és az *Ora et labora* – „Imádkozzál és dolgozzál” elvére alapozták. Nem zárkóztak el a néptől és Szent Wolfganggal együtt vallották: önmagunk újjászületésének példája magával ragadja az egész népet.

Hazánkra talán jelentősebb volt az itáliai megújulás Szent Romuald hatására. A 952-ben született Romualdot kora bencés kolostorai és életformája nem elégitették ki. Kisebb közösségeket és remetésegeket szervezett. Fő működési területe Észak-Itália, Dalmácia. Bár a remete életeszmeny Szent Benedek előtt sem volt ismeretlen, azt mégis inkább kevés kipróbált számára tartotta megélhetőnek. Romuald a remetéseget tartotta az igazi szerzetesélet iskolájának. A remeték a magányos élet kemény aszkézisét feltétlen fontosságúnak érezték. Ezért a szigorú böjt is. A közösségi ima helyett a magánimát gyakorolták inkább. Romualdban egyébként volt valami szent nyugtalanság, a vándorlás, a tovább költözés az egyik remetésegből a másikba. A remeték időnként közösségbe is visszamentek. A kolostornak volt számukra valami védő, biztonságot nyújtó szerepe. Romuald kapcsolatban volt a keleti szerzetességgel is. Itáliában erős volt a keleti szerzetesség hatása. Ennek egyik vezető egyénisége volt Calabriai Szent Nilus, aki később a Róma melletti Grottaferratában

⁴ Györffy 1983, 297–98.

alapított közösséget. Hozzá tartozott az ezredforduló vezető szellemi személyiségeihez, és kapcsolatban volt nemcsak a császárral, de Szent Adalberttel és Gellérttel is.

A kor, az ezredforduló körüli évekkel szinte kegyelmi idő volt. III. Ottó császár 995-ben vette kezébe a birodalom vezetését. Őt a nyugati és keleti birodalom egységes víziója vezette. A magyarság befogadása a keresztény Európába igazában az ő elgondolása volt, a pápa a korona átadásával az egyházi rítust adta ehhez. III. Ottó császár saját tanítóját, a tudós Aurilaci Gerbert érseket tette meg pápává II. Szilveszter néven. A császár kapcsolatot tartott kora szinte minden jelentős vezető emberével. A prágai Adalbertet egyenesen csodálta.⁵ Adalbert Rómában tartózkodott, amikor III. Ottó először jelent meg ott. A császár többször is felkereste Adalbertet, aki nagy hatással volt a fiatal uralkodóra.

Szent Istvánra nemcsak azok a bencések voltak hatással, akiket személyesen ismert, akikkel találkozott, hanem azok is, akikkel szellemi, lelki kapcsolatban volt, mint pl. az említett Odilo apát. Levelezett Bernóval, a Bodeni-tó melletti Reichenau apátjával. Ugyancsak Szent Richárddal is, a verduni St. Vanne kolostor apátjával.⁶ Korának kedvelt lelki kapcsolat-teremtését követve imaszövegségre lépett a salzburgi, valamint a tegernseei bencésekkel.⁷ Montecassino apátságával természetszerűen jó kapcsolata volt. Az ő privilégiumaikat biztosította Pannonhalma számára is. Maga az első pannonhalmi apát, Anasztáz is megfordult Cassino hegyén. Szent István értékes keresztet küldött a cassinói apátnak és szerzeteseket kért tőle. Kettőt küldtek is hazánkba, de mire ideérkeztek, István meghalt. Péter király pedig ajándékokkal visszaküldte a szerzeteseket Cassinóba.

Szent Wolfgang

Még a magyarországi térítések első idejéhez tartozó bencések között elsőnek Szent Wolfgangot, a későbbi regensburgi püspököt említjük. Reichenau kolostorában tanulóként ismerte meg a szerzeteséletet, és 16 évet töltött el a kolostorban. Innét először Trierben a szabályozott kanonokok életét szervezte meg, majd Einsiedelnbe lépett be a bencések közé. Megismerkedik Ulrich augsburgi püspökkel, és az ő javaslatára küldi a császár 972-ben misszióba Magyarországra. Wolfgang szerzetes püspökké szenteltetvén a magyarokhoz küldetett, de mint az életrajzírója megjegyzi: „Szent Wolfgang elhagyta a kolostort, de nem a szerzetességet”. Magyarországi küldetése azonban nem annyira misszionáriusi, mint inkább diplomáciai volt.⁸ Ez persze nem zárja ki a térítő tevékenységet a fejedelem környezetében. Diplomáciai küldetése után került a regensburgi püspöki székbe. Magyar szempontból külön is jelentőséggel bír, hogy Gizellát, aki 985 táján született, ő nevelte. Wolfgang mellett Adalbertnek is jelentős szerepe volt abban, hogy Gizella elfogadta István kezét.

Wolfgang Einsiedelnben a gorzei apátságból kisugárzó askétikus szellemű szerzetesi lelkületet hozta magával; gazdag püspökként is szegény szerzetesek életét élte. Adalberttel is kapcsolatban volt, és mint tapasztalt püspöktárs állt mellette. Wolfgangot 1052-ben avatta szentté IX. Leó pápa. Életét nem lengik körül csodák, ő igazi lelkipásztor volt, nem fantáziát felgyújtó önkínzások kedvelője. Éppen ezért kultusza is halkabb volt. Hazánkban először valószínűleg Sopron és környékének bajor telepesei tisztelték. A Pray-kódex naptárában már szerepel ünnepe, és a miseszövegek szerint fontos szerepe volt a magyar egyház megszervezésében (*qui pastor noster extitit* – aki a mi pásztorunk volt). Sopronbánfalván a 15. században volt kápolnája. A soproni Szent György templomban is volt mellékoltára. A közeli Balf község nevében is őt találjuk, ő az ottani templom védőszentje. A Wolfgang név a magyar nyelvben a Farkas személynévben él.

⁵ Györffy 1983, 138.

⁶ Györffy 1983, 298–99.

⁷ Hermann 1973, 31.

⁸ Jákli 1992, 56.

St. Galleni Brunó

Eredetileg (Prunward), bencés szerzetes, missziós püspök. 972-ben történt, hogy Géza fejedelem követsége bejelentette St. Gallenben I. Ottó császár előtt a fejedelem megtérési szándékát. A császár Brunót jelölte ki a magyarok térítő püspökének, aki Pilgrim passauai püspök ajánlólevelével Géza fejedelem udvarába ment. Megkeresztelte a fejedelmet és az előkelőbbek közül mintegy 2–3 ezer embert. E missziók során a fejedelmi udvarhelyeken St. Gallen szentjének, Szent Gálnak tiszteletére kápolnákat épített. Ennek az emléket őrzik a Szentgál helyneveink. Magával hozza a passauai püspökségből Szent István vértanú kultuszát, valamint liturgikus könyveket. Minden valószínűség szerint ő keresztelte meg Istvánt is, ahogy azt a sanktgalleni halottas könyv számunkra megőrizte. Ő az a bencés térítő, akinek alakja leginkább feledésbe ment.

Szent Adalbert

A második ezredfordulón Közép-Európa legidősebb szentje, a keresztény Európa nagy személyisége. Kora szinte minden igazában jelentős személyével kapcsolatban volt. Szerepe a magyarság kereszténnyé tételében is jelentős, ha annak mértékéről nem értenek is egyet a szakemberek. Hazánkban „nemzeti szent”-ként tisztelték, „Magyarország apostolának nevezték”. Mivel 1004-ben szentté avatták, Szent István az esztergomi székesegyházat tiszteletére építette. Később kultusza csökkent valamelyest. De hogy Pannonhalmán is mennyire tisztelték, abból látszik, hogy a 17. század mások felében készült konfraternitásoklevél Szent István mellé ő alakját teszi. Minket elsősorban Adalbert mint szerzetes, bencés érdekel.

A Vojtechnek keresztelt cseh főúri sarjat a kor szokása szerint kolostori iskolába adták szülei, még hozzá 972-ben Magdeburgba, amely a kelet felé történő misszionálás előretolt bástyája volt. Az iskola vezetője akkor a trieri Szent Maximus bencés apátság Adalbert nevű szerzetese volt, aki 968-ban Magdeburg érseke lett. Ez az Adalbert érsek nevelte Vojtechet, ő meg is bérálta, és ekkor vette fel az Adalbert nevet. Kilenc évet töltött ebben az iskolában, ahol nyilván bencés szellem uralkodott és Adalbert lelkébe a bencés hivatás csirái itt ágyazódhattak be. Tanulmányai befejeztével visszatér Prágába, ahol pappá szentelik, majd 989-től Prága püspökévé nevezik ki. Amikor nem tud megbirkózni még nagyon pogány csehországi szokásokkal, a pápa engedélyével otthagyja püspöki székét és kora legjobbainak vágyával a Szentföldre indul. Útközben Montecassinón az ottani apát és az ott tartózkodó calabriai Nilus keleti szerzetes rábeszéli, hogy Istenek tetszőbb, ha szerzetes lesz. Így belép az Aventinuson levő neves Szent Elek és Bonifác kolostorba.

Ez a kolostor az Aventinuson a 10. századi bencés élet egyik központja. A védőszentek, Elek és Bonifác élete legendás elemeket tartalmaz. Alexius, Elek 5. századi legendás alak, aki koldusként a szülői házban élt ismeretlenül. Állítólag az aventinusi kolostor volt szülei háza. Bonifác egy bizonyos tarzusi szenttől kapta nevét. A szent Elek és Bonifác kolostor virágkora a 10–11 század. Híres apátja a 10. században Leo apát. Adalbert itt élte élete legboldogabb korszakát. Fogadalommal is elkötelezi magát a szerzetesi életre. V. Gergely pápa azonban 993-ban visszaküldi Prágába. Ezen alkalommal visz magával Rómából 12 szerzetest és velük megalapítja a Prága melletti Břevnov monostort, mintegy lelki hátteret is várva tőle. A helyzet azonban nem sokat javult és Adalbert a feltornyosuló problémák elől ismét megfutamodik. Ekkor Rómába indulva Géza fejedelem udvarát is felkeresi. Ez 994 körül volt. Istvánt, a trónörökösöt meg is bérálja. Mind Gézára, mind Istvánra jótékony hatással lehetett ez a nemes lelkű és missziós beállítottságú püspök, aki a clunyi reformszellemet hozta magával a római szent Elek kolostorból is.

Amikor a pápa ismét visszafordítja, először végiglátogatja Franciaország szent helyeit: Szent Márton püspöki székhelyét Tourst, Fleuryt, ahol Szent Benedek ereklyéi voltak, és még más kegyhelyeket. Prágában szörnyű esemény fogadja: ellenfelei egész családját lemészárolják. Ekkor úgy érzi, hogy végleg a még pogány népek megtérítésének kell szentelnie életét. Szerzeteseit kettéosztja: egyik részüket Lengyelországba, a másikat Anasztáz-Asztrik vezetésével Géza fejedelem országába küldi, akik a pannoniai Sabariában, Szent Márton szülőhelye közelében alapítják meg kolostorukat, a mai Pannonhalmát.

Adalbert nem egyedül ment misszióba. Elsősorban szerzetesei kísérték: Radla, aki neki afféle pártfogója-barátja volt Magdeburgban, testvére Gaudentius (Radim néven is szerepel), aki vele indult el a Szentföldre is; azután Asztrik, aki később meseritzi apát lett, ill. onnét jött Pécsváradra. Gaudentiust, aki szintén bencés lett a Szent Elek kolostorban, III. Ottó császár, amikor 1000-ben elzarándokolt Adalbert sírjához Gnieznóba, az ott alapított érsekség élére állította.

Szent Adalbert magyarországi látogatását kutatta Bogyay Tamás is.⁹ Felveti a kérdést, hogy milyen szerepet játszott a magyarok térítésében Szent Adalbert és az általa alapított Břevnov apátság. Adalbert már az 1083 előtt is, tehát az első szentté avatások előtt is úgy szerepelt, mint az ország első szentje. Szent István az esztergomi székesegyházat a Boldogságos Szűznek és neki szentelte.

Ha Adalbert az egyházszervező, Asztrik a diplomata szerepet vállaló szerzetes volt, akkor Radla a csendesebb, de hatékonyan sugárzó.¹⁰ Szent Adalbert elsősorban Rómában az Aventinus bencés konventjében mélyedt el a bencés szellemiségben, és egész életében az imádság és az elmélkedés segítségével készül arra, hogy életét adja Krisztusért. Adalbert nem közönséges alkat volt, ha nem is élt sokat kolostorban, lelke mélyén igazi szerzetes. Megérezte ezt benne III. Ottó császár is, aki egy keresztény impériumról álmodott; jól látta, hogy csak a szentek példájának követése és az állandó evangelizáció képes egy új, keresztény Európa felépítésére. Minden különbözőségük ellenére az ezredforduló nagy szentjei egyet akartak: kamalduli Szent Romuald, Szent Nilus, Szent Damján, Gerbert, a II. Szilveszter pápa. – Ők mind az evangéliumtól megvilágosított emberek voltak, és nemcsak annak útját keresték, miként mentsék meg saját lelküket, hanem azt is, hogy vigyék közel az embereket Krisztus szeretetéhez.

Radla

Kevéssé ismert, de egyik fontos szerzetes, aki hosszú ideig élt hazánkban. Radla 972-től Adalberttel egy időben járt a magdeburgi iskolába. Valószínűleg Adalberttel együtt került Prágába. Ott találjuk Břevnovban mint bencést, aki mint Adalbert egykori tanulótlársa, titkári minőségben áll mellette. Amikor Adalbert a még pogány csehek durvaságai, jogtalanságai miatt nem bír tovább Prágában maradni, magával hívja Radlát is: „Tudd meg, vagy velem jössz, vagy többet engem nem látsz”. Radla ugyan nem érte egyet Adalberttel, de Gaudentiussal, Asztrikkal, aki Adalbert udvari papja volt, elhagyja Párágát, és Róma felé indulva betérnek Géza fejedelemhez. – Amikor pedig 997-ben a libicei vérfürdő bekövetkezik, Radla nem követi Adalbertet Lengyelországba, hanem Géza udvarába megy, ahol a keresztény gondolat képviselője. Querfurti Brunó, aki találkozott Radlával Szent István udvarában, azt állítja, hogy Radla Adalbert életútját szertelennek, túlságosan meredeknek tartotta: *ardua scandentem*. Adalbert vértanúhalála után azonban megváltoztatta véleményét, és elismerés, valamint lelkesedés hangján szól Adalbertről.

⁹ Bogyay 1994, 193.

¹⁰ V.ö. Glomp bíboros beszéde az 1992-es Szent Adalbert konferencián Rómában. In: Kelet-közép-Európa szentje: Adalbert. Szerk. Somorjai Á. Budapest 1994, 112.

Radla tehát először 996-ban, majd később 1004-től tartózkodott Szent István udvarában. Csiszolt modorú, bölcs szerzetesnek mutatkozik. Querfurti Szent Brunó, amikor Szent Adalbert életrajzát írja, Radlától közvetlen információkat kaphatott Adalbertről. Radla az a művelt, de nem főpap szerzetes, aki a magyar kereszténység első idejére feltétlen nagy hatással volt. Mint a visszavonult szerzetesi élet elkötelezettje talán inkább a háttérből hatott, kevésbé a hivatalos aktusokkal,

Asztrik

Adalbertnek Radla mellett másik kísérője Asztrik. Az ő személye máig vitatott a történészek között: Elsősorban Györffy György azonosítja Anasztáz apáttal. Szerinte az 1002-ben készített Pannonhalmi interpolált, ún. alapítólevélben sem a kolostor apátjaként szerepel, hanem az apostoli tekintély közvetítője, tanácsadója és képviselője. Tehát Györffy szerint Anasztáz sem Pannonhalma apátja nem volt, sem az első esztergomi érsek, hanem inkább diplomata küldetése volt. Bogyay szerint Györffy nem tudja megmondani, mikor lett Asztrik szerzetessé. Adalbert az aventinusi kolostorba Radim-Gaudentiussal lépett be, Asztrikkal kapcsolatban a források erről nem beszélnek. Akkor hogyan lehet hamarosan rá Břevnov apátjával, Anasztázzal azonosítani. Ugyanakkor Adalbert második lemondása után végigjárta vele a galliai szent helyeket. Végül a szerzetesek egy részével Meseritzbe ment és ott apát lett, míg Adalbertre a vértanúság várt. A két személy különbségét egyébként Erdélyi László erős érvekkel védelmezi.

Miután Asztrikot mellőzték a lengyel püspöki székek betöltésénél,¹¹ Asztrik elhagyta Lengyelországot. Egyesek szerint a meseritzi bencések egy idő után szintén hazánkba jöttek és igazában ők voltak a pécsváradi apátság alapítói és első tagjai. Asztrik ekkortájt egy időt a dijoni reformkolostorban töltött, majd II. Szilveszter pápa és István király udvara között diplomáciai küldetések vezéralakjaként tűnik fel, mint a pápa legátusa. Istvánt az Asztrik által hozott koronával, a szuverén királyság jelképével az új évezred első napján koronázzák meg Esztergomban. A további történeti adatok bizonytalanok. Szent István 1015-ben alapítja Pécsváradot, a felszentelés 1038-ban, Szent István halála után történt meg.

Adalbert tanítványainak köre, elsősorban Radla és Asztrik működése felbecsülhetetlen szolgálatot jelentett a magyar kereszténység kialakulásához. Ez a baráti kör Róma és Montecassino ősi bencés hagyományai mellett azt a mély, tiszta és egyben gyakorlati kereszténységet hozta magával, mely Clunyból sugárzott a világba.

Regensburgi Arnold

Az ismert regensburgi bencés, történetíró, Arnold 1030 körül heteket töltött Magyarországon. Apátja azért küldte, hogy Szent Emmeran püspök életrajzához anyagot gyűjtsön. Anasztáz esztergomi érsek szívesen fogadja, kérésére Antifónát és Responzóriumot komponált Emmeránról, amit ott az esztergomi iskolában a növendékek énekeltek is.¹²

Querfurti Szent Brunó

Szerzetes néven Bonifác, püspök és vértanú. Szintén Magdeburgban tanult. Később III. Ottó társaságába kerül és az aventinusi Szent Elek kolostorban lett bencéssé. Romualddal is kapcsolatban volt, és egy ideig remete életre adta magát Ravenna közelében. Kétszer próbált téríteni a „fekete magyarok” között, nem sok sikerrel. 1004-ben Esztergomban találjuk.

¹¹ Gállos – Gállos 1988, 8.

¹² Csóka 1967, 338. és Hermann 1973, 35.

Megírta Szent Adalbert életét. Brunó beszél Szent Adalbert hármaskereszttségéről (*baptisatus ter*): az első a tulajdonképpeni kereszttség volt, amely által keresztény lett; a második a fogadalom, mellyel szerzetes, harmadik a vértanúság, amely által mártír lett. Ez a felfogás teológiailag is modern, a szerzeteséletet a keresztény élet kiteljesedésének tartja, amelyre a vértanúság teszi rá a koronát. Az ilyen szemlélet természetesen a kor keresztény gondolkozására is hatással volt. Társaival együtt bizonyos hagyományok szerint vértanúhalált halt. – Querfurti Brunó hatása nem volt jelentéktelen. A reform szellemében dolgozó szerzetespüspök volt, aki ugyan kifejezetten nem képviselte sem a clunyi, sem a gorzei reformot, sem pedig a romualdi elgondolást, de mindegyiket ismerte, és egyéniségében összeötvözte. Vannak, akik úgy tartják, hogy ő Pécsvárad második apátja. Ő lett volna az a Bonifác, aki nyaksebet kapott a délvidéki pogány magyarság térítése közben, és bár nem halt meg, vértanúként tisztelték. A pannonthalmi barokk ebédlőben is a magyar bencések nagyjai között van megfestve.

Bogyay szerint Móron kívül egyetlen pannonthalmi bencés neve ismert, és ez Radla. Györffy¹³ azt tartja, hogy az első esztergomi érsek, Sebestyén is pannonthalmi bencés volt, sőt egyesek szerint ő volt az első pannonthalmi apát. Mások szerint Sebestyén azonos Radlával. Az általánosan elfogadott nézet, hogy Sebestyén érsek szembaja miatt átmenetileg visszavonult és átmenetileg Asztrik volt helyette Esztergomban. Mikor Sebestyén meggyógyult, Asztrik kalocsai érsek lett.

Domonkos esztergomi érsek

Feltehetően pannonthalmi bencés volt Domonkos, az első esztergomi érsek is, aki megkoronázta Szent Istvánt. Rómában 1000 körül szentelhatték püspökké. Róla viszonylag nagyon keveset tudunk.

Günther

Szent Günther bencés szerzetes, remeteként ismert hazánkban. A 10–11 század fordulóján élt Günther életének adatai eléggé biztosak. Katonai karrierje után a nemes lovag 50 éves korában belép bencés szerzetesnek a niederaltaichi kolostorba. Innét kivonul a cseh-német határon egy erdőségbe, szigorú remeteéletre vágyva. Günther Gizella királynő révén rokonságban volt Szent Istvánnal, néhány alkalommal meg is jelent udvarában. Valószínűleg még Szent István idejében remetéskedett egy ideig Bakonybélben. Minden jel arra mutat, hogy Bakonybél alapításában neki valamilyen formában szerepe volt. Kultusza Bakonybélben a 18. században még élt, a 19. században Gellért került előtérbe. Günther remetesége valószínűleg a jelenlegi Borostyánkút környékén volt. Gellért később jött Bakonybélbe és remetesége másutt volt, a jelenlegi temető környékén. Günthernek kétségkívül volt hatása Szent Istvánra. Szigorú aszkétikus életével – ami nem zárta ki, hogy a közéletben is szerepet játsszon – ő is azok közé a bencések közé tartozott, akik idegenből jöttek ugyan, de életük példájával a keresztény hit tanúi voltak.

Szórád és Benedek remeték

Az 1083-ban szent László király által hivatalosan szentté avatott 5 személy közül: Gellért, Zoerard-András és Benedek bencés volt. Gellért szentté avatása még érthető, hiszen a jeles misszionárius és nevelő végül vértanúságával koronázta meg élete művét. A két bencés remete azonban missziós munkát aligha végzett, és szűkebb környezetükön kívül nem voltak

¹³ Hermann 1973, 181.

ismertek. Szent VII. Gergely a szentté avatás engedélyezését Hartwik győri püspöknek az István király legendájában leírtak szerint alábbi megokolással engedélyezte:

„(István király) halála után negyvenöt év multán, mikor Isten, hogy a halandóknak irgalma jótéteményeit általa tanúsítsa, ki akarta nyilvánítani szentének érdemeit: a római szék intézkedéséből apostoli levéllel elrendelték, hogy mindazoknak testét felemeljék, kik Pannóniában a keresztény hit magvait igehirdetésükkel vagy intézkedésükkel hintve azt Istenhez térítették.”¹⁴

Az igehirdetés és az intézkedés latin megfelelője az eredetiben a *praedicatio* és az *institutio*. A szent remeték igehirdetéséről nem tudunk, ők azt aligha tartották hivatásuknak. Úgy gondoljuk, hogy az *institutio* amelyet ők képviseltek, nem annyira az „intézkedés” kifejezéssel adható vissza, mint inkább „életük tanúskodása, életmódjuk, szerzetesi és remete életük” – kifejezésekkel. Egyébként Hartwik püspök szövege megtalálható Szent István király nagyobb legendájában is, amelyikbe szó szerint került át. Hogy mi lehetett szentté avatásuk motívuma, arra még a két remete életének ismertetése után visszatérünk.

Ha az első középkori szerzetesek életét akarjuk vizsgálni, akkor azt találjuk, hogy erről a két remete szerzetesről, Szórád és Benedek szerzetesi elgondolásáról többet tudunk, mint talán a többiekéről együtt. Persze a fő érdeme ebben annak a pannonhalmi Szent Mórnak van, aki az ő emléküket megőrizte. Nélküle ezekről a remetékről valószínűleg semmit nem tudnánk. Mivel Mór szoros kapcsolatban volt velük, ezért elsősorban Móra vonatkozó ismereteinket foglaljuk össze röviden.

Mór

A 11. század legmarkánsabb arculatú magyar bencése, egyáltalán az első magyar bencés, akiről biztos adataink vannak, éppen a két remetéről írt életrajza vagy legendája folytán. Illetőleg egy másik forrás róla a Szent Imre legendájában megörökített találkozása Szent Istvánnal és Imrével. De még másban is első: ő az első iskolásfiú, aki ismereteink szerint Pannonhalmán tanult. A történelem elég mostohán bánt vele, mert a pannonhalmi apátoknak a 17. század végén a Lendvai Placid főapát által összeállított listájában nem szerepel. És bár a hagyomány Mór tiszta és alázatos élete miatt a „boldog” jelzővel illette, a szentek tiszteletében nem részesült egészen 1848-ig, amikor is egy késői utóda a pécsi püspöki székben, Szcitovszky János elérte Rómában, hogy a szentek között lehessen tisztelni misével és zsolozsmával, és a pécsi egyházmegye másodvédőszentje legyen.¹⁵

Mór életéről a saját maga által megadott adatok biztos eligazítást nyújtanak. Mint pécsi püspök 1064 után 1070 táján írja meg a két zaborhegyi remete életét, Zoerardét és tanítványát, Benedekét. 1000 körül születhetett, és mint a Szent Márton monostorban élő *puer scolasticus* – iskolás gyermek – emlékezik vissza a négy lapnyi *Vitaban*, hogy az apátságba érkezett egy Zoerard nevű remete, akit ugyan látott, de beszélni nem beszélt vele. A remete, akit a továbbiakban Szórádnak nevezünk, mert a nép ajkán ilyen formában fordul elő; nem soká maradt, tovább ment a Nyitra melletti zaborhegyi bencés kolostorba, ahol Fülöp apát beöltöztette. Mór azután hivatkozik arra, hogy ő Pannonhalmán mint apát találkozott a Szórád tanítványával, Benedekkel, aki szintén zaborhegyi szerzetes volt és többször megfordult Pannonhalmán. Apátja engedélyével Szórád visszavonult időnként remeteségbe. Zaborhegyen ma is megtalálható a barlangja. Végül is egy még inkább vadon jellegű vidékre vonult vissza, a Trencsén környékén lévő Szalkára. Itt hallatlan aszkézis, böjtölés és imádság közepette az erdőn fát irtott. Kb. 3 évig élt itt. Fülöp apát a zaborhegyi monostorból időnként elküldte hozzá tanítványát, Benedeket. Szórád haláláról is így értesült Fülöp apát,

¹⁴ *Árpád-kori legendák*, 49–50.

¹⁵ *Vargha 1936*.

aki elment és maga vette le a remete testéről a már húsába evődött vezeklő láncot. Szórádot a nyitrai székesegyházban temették el. Mór nagy tisztelője volt a szentéletű remetének, és még mint pannonhalmi apát elkérte a vezeklő lánc felét Fülöp apáttól. Tőle meg később a jámbor Géza herceg könyörögte el, mikor Pécsen együtt voltak. Az elhunyt szentéletű szerzetes celláját tanítványa, Benedek foglalta el, aki ott mestere példájára ugyancsak önmegtagadó élete élt, mígnem a környéken levő rablók pénzt sejtven nála, megölték és testét a Vág folyóba dobták, ahol csodás módon egy sas jelzésére akadtak rá. Mestere mellé temették őt is a nyitrai székesegyházban. Később, a 13. század elején a két remete szkalkai barlangja köré Szent Benedek vértanú tiszteletére monostort emelt Jakab nyitrai püspök. A monostor a török időkig működött. Benedeket Szkalkán és környékén, Szórádot Nyitrán tisztelték inkább. Ma csontjaik a nyitrai székesegyházban a Pálffy püspök által készített ereklyetartóban vannak kitéve.

A két remete csontjait az 1083-as elevációjuk alkalmával helyezték díszes koporsóba és tették Nyitrán az oltárra. Minden jel arra mutat, hogy Mór életrajza a vértanú szentek zsolozsmájának II. nokturnuma számára akart anyagot biztosítani, és elsősorban ezzel a szándékkal írta meg a két remete életét. Többszörösen hivatkozik arra, hogy ő a remetékre vonatkozó értesüléseit Benedektől magától és apátjuktól, Fülöptől szerezte, tehát hitelt érdemelnek.

Az utóbbi években Szórád remete származása körül merült fel probléma, amely fontosabb, mint első pillanatra látszanék. A *Vita* szövege azt mondja, hogy Szórád *de terra poloniensium* jött, azaz Lengyelországból. Ezt már Hartwik legendájában is így találjuk. Hogy miért jött ez a remete Szent Márton hegyére, azt Mór mindjárt a *Vita* első mondatában közli: „Abban az időben, amikor a buzgó, keresztény István király akaratából az igaz Isten neve és tisztelete Pannoniában sarjadzani kezdett, a jóságos uralkodó híre hallatára idegen földekről sok pap és szerzetes jött hozzá, hogy a szent szerzetesi élet új öröme fakadjon jövetelükből, – *ut novum conversationis gaudium ex eorum conventu adimpleretur* – mondja a latin szöveg. A döntő kifejezés itt a *conversatio* kifejezés, amelyet a fordítók régebben „társalkodás” szóval adtak vissza. Megfeledeztek arról, hogy a bencés Mór a Regula nyelvezetén nőtt fel és a *conversatio* vagy *conversio* szó itt szerzetesi életalakítást, szerzetesi életformát jelöl. A remete aligha jön ide messziről, hogy a szent királlyal beszélgessen, társalogjon.

A másik, és az igazi probléma az, hogy ha Szórád Lengyelországból jött, akkor hogyan hozott onnét valami új szerzetesi életformát, amikor Lengyelországban magában is még csak éledezett a keresztény és a szerzetesi élet. Boba Imre magyar származású történész, aki az Egyesült Államokban élt, felállította azt a megalapozott hipotézist,¹⁶ hogy Szórád nem *ex Polonia*, hanem *ex Pola, e terra Polensium* érkezett, tehát Isztriából. Ezt ő filológiai meggyőző érvekkel igazolja, amelyeket a lengyel történészek próbálnak kivédeni.

Boba érvei mellett nem érezzük jelentéktelennek azt sem, hogy ha Szórád remete északról, Lengyelországból jön, akkor miért nem ment mindjárt a Zoborhegyi apátságba, ami valóban útba esett neki. Ha viszont délről jött, akkor kézenfekvő Szent Márton hegyére érkezése. Mivel azonban itt egy missziós kolostort talált, tele tevékenységgel, tehát nem azt, amire vágyakozott, azért ment tovább a zobori kolostorba, amelyről nyilván hallott a szentmártoni bencésektől. Mór legendájából kitűnik, hogy jelentős volt a kapcsolat a két apátság között. Sőt az sincs kizárva, hogy Mór valahonnét a Felvidékről jött, ami még külön megmagyarázná Benedek remete ill. Fülöp apáthoz fűződő meleg kapcsolatát.

De Szórád remetének délről, Pola környékéről való jövele mellett talán legsúlyosabb érv az egész szerzetesi szellem, a remeteségre való hajlam, mit ő megvalósítani törekedett életében. Az is tudott, hogy Romuald 1010 táján, szinte egy időben Szóráddal elindult Magyarországra, hogy ott az új életformával végezzen missziós munkát. Különben

¹⁶ Boba 1992, 5–11.

Lengyelországba is elindultak Boleszláv király hívására tanítványai közül hárman: Bonifác, János és Benedek, ők ott vértanú halált szenvedtek. Ebbe a képbe bele illik a délről kamalduli szellemiséget magával hozó Szórád, nem pedig egy olyan valaki, aki Lengyelországból jön hazánkba. Mert hiszen a lengyel történészek szerint ők sem voltak előbbre a keresztény életben, mint mi magyarok.

Azt is valljuk, hogy Maurusra hatott Szórád, ill. mindkét remete életformája, aszkézise. Az egész legenda alaphangja elárulja szimpátiáját. Amellett, hogy Maurus történeti hűségre törekszik az adatokat illetően, kiérezni soraiból a nosztalgiát, hogy ez az életforma lett volna eszményi számára is. A komoly szerzetesi lelkületére és eszményére utal, hogy írása közben négy alkalommal is feltör szívéből az „Óh” felkiáltással kezdődő sóhaj, amikor Szórád hallatlan önsanyargatását csodálja, amikor az szent találékonysággal kényszeríti magát az imára a kimerítő munka mellett. És azután a böjtölés hihetetlen foka. Mindebből azt lehet kiérezni, hogy mindez Maurusnak is fiatalkori szerzetesi eszménye volt. És apáti, valamint püspöki tisztsége örökké gátló teherként nehezedett rá.

Mór élete talán az egyetlen, amelyből konkrétan is lehet a pannonhalmi szerzetesélet milyenségére és minőségére. A Břevnovból jött kis csapat jó szerzetesi szellemet hozott magával a Szent Bonifác és Elek kolostorból, ahol bizonyos keleti szerzetesi hatásban is volt részük. Hogy Géza fejedelem hívását apátjuk kérésére készségesen követte a břevnoviak egy csoportja, ebben minden bizonnyal volt missziós szándék is. A szentmártoni monostor életében az előjárók gyakran változtak, hisz az apostoli lelkületű többször is vitt el főpapi posztra szerzeteseket. Ilyen lehetett pl. Sebestyén, aki Esztergom érseke lett.

A komoly szerzetesi fegyelemre utal, hogy a fiatalok a vendégekkel a Regula szellemében nem beszélhettek. De főleg a Hartwik legendának szent István látogatásakor Imrét és Mórt, ill. a szerzetesek életét bemutató jelenete mutatja, hogy a szerzetesek a Regula szerint szigorúan tartották a *Completorium* után a szilenciumot. Az éjjeli zsolozsma után többen a templomban maradtak, hogy még magánimájukkal folytassák; és a szokásos bűnbevalló *capitulum* is megvolt, amely alkalmával Mór különösen is megmutatta alázatát.

A zobori kolostor, ahova Szórád belépett és ahol tanítványa, Benedek is élt, minden valószínűség szerint a regensburgi Szent Emmeran kolostorra nyúlik vissza. Nyitrán ők végeztek térítő munkát és minden valószínűség szerint kolostort is alapítottak a káptalan mellett, amelyet azután Szent István újjított meg. Fülöp apát a Regula szerint bölcs és megértő apát volt, aki össze tudta egyeztetni a közösségnek és a remeteéletre vágyóknak igényeit, törődött szerzeteseivel. Nyitott volt más bencés közösségek felé, és Szórád nagy kincsnek tartott vezeklőövének felét volt szíve átadni apát társának, a pannonhalmi Mórnak. Az is sokatmondó, hogy az akasztófáról Szórád közbenjárására megszabadult bűnös Fülöp apáthoz siet, hogy elmondja neki csodás megmenekülését, amelyet Szórádnak tulajdonított. Fülöp apát talán az egyetlen olyan, 11. században ismert apát, akiről sokkal többet tudunk, mint esetleg politikai kiküldetését. Mór legendája alapján belelátunk abba a lelkületbe, amellyel szerzeteseit irányította.

A két zobori remete, mint az aszkézis és önsanyargatás kiemelkedő hőse került a szentté avatottak közé. Szent Istvánnal és Imrével ellentétben náluk politikai vagy egyéb motívumot aligha lehet kimutatni. A még belülről nem teljesen, nem egészen kereszténnyé vált népnek az ilyen csodálatos aszkézist és Istenért áldozatot vállaló remete példája mindenkép vonzó volt. De legalább ennyire a szerzetesek számára is, akik az új szentek zsolozsmáját végezve maguk előtt látták példájukat. Így a legrégebbi pannonhalmi ismert zsolozsmába Tolnai főapát magyar *Proprium*ként illesztette be életüket a 13. századi zágrábi breviáriumból. Ez is azt mutatja, hogy tiszteletük Pannonhalmán folyamatos volt a török időkig. A barokk időkben ez a hatás némileg csökkent, bár a jezsuiták a két szentnek és Maurusnak alakját az *Acta Sanctorum*ban felidéztek. A felvilágosodás szelleme végleg nem

kedvezett a remeték életstílusának, és a 19. századi tanító-nevelő munka elterelte róluk a figyelmet.

Szent Gellért

Az 1046-ban vértanúhalált halt Gellért püspök egyike az 1083-as szentté avatottaknak és bencés múltjáról bőven van adatunk két legendájából. A szakemberek azon a véleményen vannak, hogy a kisebb Legendája a 11 századból való, a nagyobb Legenda jóval későbbi. Gellért 980 körül nemesi családban született. Valószínű, hogy már gyermekként a velencei Szent György kolostorba került, ahol 35–40 éves koráig élt. Magyarországi szerzetesi életéről nem sokat tudunk: hazánkban már inkább misszionárius és volt, egyházszerző püspök, de alapvető beállítottságára és vágyaira jellemző bakonybéli remetéskedése. Nem véletlen ez az igénye, mert tudjuk, hogy a velencei San Giorgio Maggiore kolostor alapításában jelentős szerepe volt Szent Romuáldnak és az ő remete irányzatának. Ilyen nevelésben részesülhetett Gellért is. Mint fiatal szerzetes megfordult a galliai cuxai remetetelepen és kapcsolatban állott a calabriai Rossano görög kolostorral. *Deliberatio* című fennmaradt művéből kitűnik, hogy jól ismerte Pseudo Dionysios műveit, és volt benne hajlam a misztikus keleti teológiához. A szentföldi zarándoklás gondolata eléggé jellemző volt korára, de Romuald remete irányzatára is jellemző ez a nyugtalan istenkeresés. Az a bizonyos Razina apát, akivel a hajótörés után a dalmáciai partokon találkozik, nem pannonhalmi apát volt, aki őt Pannóniába irányította volna, hanem a helyi Szent Márton kolostor apátja. Pécssett még nem találkozhatott a bencés Mór püspökkel. Szent István a vele való találkozáskor felismerte Gellértben a karizmatikus misszionáriust és kapcsolatuk biztosan jelentős volt a keresztény eszme és élet kialakításában. Hogy Szent Imre nevelője lett volna? Erre nézve semmi dokumentum nincs, de időben sem jön össze, mert Imre már korban túl volt az iskoláskoron. Viszont lehetett afféle lelkiatyja, lelki tanácsadója, neki és atyjának, Istvánnak is. Ugyancsak felvetődik a kérdés, hogy járt-e Pannonhalmán? Adatunk erre sincs, de aligha hihető, hogy a Bakonybélben remetéskedő Gellért ne ejtette volna útba az első magyar monostort. A Pannonhalmán látható Boldogfai Farkas által készített dombormű, amelyen a Pannonhalmán már Gellért keze alatt tanuló kis Mór mellé Szent István és Gizella hozzák fiukat, Imrét a pannonhalmi iskolába, időbelileg sem jön össze. Alapjában azonban van igazság benne: Gellért a maga szerzetesi-missziós lelkületével, sőt vértanú halálával is nemcsak a királyi családnak, de nevelője volt az egész magyar népnek. Gellértnek az akkori hazai viszonyok közt nem nagyon volt lehetősége szerzetesi életforma kialakítására, inkább közéleti és missziós életstílus jutott neki osztályrészül. Ez azonban nem elégítette ki, élt benne az a szerzetesi eszmény, amelyet fiatalkorában megpróbált, tapasztalt, és ennek bizonyossága életében a bakonybéli remeteélet epizódja.

Lelkületének sajátos jellemzője volt Mária tisztelete, amely a nagyobb Legendából ismert. Ezzel a magyar Mária tisztelet és a *Regnum Marianum* eszméjének is valamiféle megalapozója volt. Kétségkívül még a barokk korban is nagy hatással volt a magyar bencésekre, így pl. Lancsics Bonifácra, aki hosszan és lelkesen ecseteli Gellért Mária tiszteletét.

Szent Gellért időszerűségét nem lehet letagadni. Mint szerzetes az adott történelmi helyzetben a belső hangra figyel, mi az Isten akarata. Nem ragaszkodik saját elgondolásához. Az örök probléma: a misszionáriusi lelkület, az apostoli élet és a befelé élő, szemlélődő élet közötti feszültség feloldása az első magyar bencéseknek sem lehetett könnyű; Gellért ezt szerencsés módon oldotta meg. Nem tudja elkerülni a közéleti, missziós munkát, de vissza tud vonulni a magányba, hogy erőt nyerjen az apostoli küldetéshez. Minden jel arra mutat, hogy megszerette az számára először nyilván idegennek ható magyarságot. A vértanúság pedig mint a tanúskodás leghitelesebb formája ott élhetett midig szívében, akár csak a szentföldre

zarándoklás vágya. El is nyerte a vértanúság koronáját, és azóta is ott lebeg alakja nem csak a főváros felett a Gellérthegyen, hanem követendő eszményként az egész ország szerzetesei és keresztényei számára is.

Gellérttel kapcsolatban két szerzetes nevét említhetjük meg: az egyik Bakonybélben Maurus, akit a Nagyobb Legenda említ. Ez a Maurus semmiképpen nem lehet a pannonhalmi Szent Mór, aki ekkor már pécsi püspök.

A másik említett szerzetes Valter, kísérőtársa Gellértnek. Az éneket tanította a csanádi iskolában, mert a csanádi püspökségnek iskolája volt; de hogy az ott tanítók mind szerzetesek lettek volna, az nem bizonyított.

Összefoglalva megállapíthatjuk, hogy a magyarság kereszténnyé tételének első szakaszában, lényegében Szent István haláláig, a bencés szerzetesség Európának akkor minden jelentős részéből és reform irányzatából jelen volt. Mint kolostoralapítások a pannonhalmin kívül ebből a korból vannak: a zoborhegyi, a pécsváradi és a bakonybéli apátságok, ill. a zalavári, amely szerzetesi életét illetően legkevésbé ismert. A hazánkba jött szerzetesek fennmaradt emlékeiből joggal következtethetjük, hogy a hazánkba a bencések a kor egyházi és szerzetesi életének általános európai szintű megvalósulását hozták magukkal. Mind misszionáriusi lelkülettel, mind kulturális értékeikkel jelentősen hozzájárultak a magyar kereszténység annyi megpróbáltatás közepette való fennmaradásához.